

Het bedolven oerland

ROB BEENTJES

Alsof stuivende duinen, uitzicht over zee en polders, zingende vogels en bloeiende bloemen nog niet genoeg pracht en praal vertegenwoordigen. De duinen zijn - dat hoeft je DUIN-lezers niet te vertellen - in hun bovengrondse verschijning al verblindend mooi en boeiend. Maar bovenop, of beter gezegd, ónder al deze schoonheid en fascinerende natuur bevindt zich in de duistere stilte van de bodem onder het zand, een oerlandschap waarvan maar heel weinig mensen beseft hebben.

Kraanmachinist Hans Beentjes met zijn dragline aan het werk voor de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek op het Hoogoventerrein in 1974. Links naast de kraan een geschaafd vlak waaraan archeologen kunnen zien wat voor nederzetting daar rond het jaar nul heeft gestaan (foto: collectie Rob Beentjes).

En in die bodem zitten, laag op laag, de talloze verhalen over de dageraad van ons land. Over Cananefaten en Friezen, over Romeinen en Franken. Over Saksen en Jutten, over Vikingen en noem maar op. Over mondingen van rivieren, handelsplaatsen, sluffers en wash-overs, over duinlandschappen met venen waarin mensen offergaven wierpen, over Romeinse soldaten die slaven kwamen halen, enzovoort. Althans, dat denken we. Want de duinbodem is grotendeels ononderzocht. Slechts van incidentele keren dat graafwerk in de duinbodem door deskundigen

gevolgd werd weten we dat er heel veel bijzonders onder het pakket zand ligt. Over dat mysterieuze landschap gaat dit artikel. Omdat we op een wandeling door de duinen eigenlijk eens wat vaker naar het zand onder onze voeten mogen staren en beseffen dat zich daar een grotendeels maagdelijk Museum van Oudheden bevindt. Maar dan niet bestaand uit vitrines, niet in wetenschappelijke verhandelingen verrat of behandeld met formaline en in een weckfles opgeborgen, maar puur, ongerept, authentiek. Als het ware nog in de schoot van de historie.

Historisch beseft en Belvedere

Nederlanders weten niet zo veel over de geschiedenis van hun land. In de ons omringende landen voelt men zich in het algemeen meer verbonden met de oude volkeren die in een ver verleden in de desbetreffende landen rondwaarden. De Romeinen, de Kelten en de Vikingen spreken tot de verbeelding. Hier kennen we die fascinatie eigenlijk niet. We weten soms niet

eens dat hier lang geleden al mensen leefden, hoe ze heetten of wat ook. Op zich is dat best te begrijpen. Wij hebben geen complete, uit havenbodems opgetakelde drakenschepen, geen Stonehenge-steencirkels en geen Colosseum. Helaas is veel van ons archeologisch erfgoed weinig visueel, daardoor niet zo bekend en dus ook niet bemind. Daarnaast denken veel mensen dat Nederland nog maar heel kort bestaat en dat het dus geen erfgoed heeft. Velen geloven dat Nederland een stuk recent drooggepompte zeebodem is, die de bevolking van het zoute water afpakte. Als je betoogt dat dat niet klopt of dat het maar een deel van de waarheid is, word je vaak glazig aangestaard. In de tijd dat er piramides werden gebouwd in Egypte woonden hier in Nederland, en zeker in het kustgebied, ook al mensen. Dat ongeloof maakt het extra aardig om een artikel te schrijven over het Nederlandse kustgebied, dat een uiterst boeiend, vaak duizenden jaar oud, maar nauwelijks onderzocht archeologisch archief herbergt. Met name onder het duinzand van onze onvolprezen Jonge Duinen is dat bodemarchief wonderwel bewaard gebleven. In klei, veen en zand liggen oude landschappen met de volledige inventaris aan boerderij-restanten, met bijgiften en al begraven mensen en hun gebruiksvoorwerpen in de ondergrond. In de rijksnota Belvedere, uitgebracht door drie ministeries over de cultuurhistorische (waaronder archeologische) waarden van ons landschap, wordt het grootste deel van onze kustduinen aangewezen als prioritair aandachtsgebied. En dat is terecht. Aan de hand van een voorbeeld, het Bergen-Egmond-Schoorl-gebied, probeer ik in beeld te brengen waarom onze duinen inderdaad extra aandacht behoeven.

Een impressie van het Oer-IJ. Zo kan het gebied er rond Castricum, dat nu ongeveer in het midden van de foto ligt, er 2000 jaar geleden hebben uitgezien. De stippen geven archeologische vindplaatsen aan (Illustratie: Rob Beentjes).

Portret van een vrouw met sieraden die gevonden zijn in de bodem van Castricum. Ze draagt een met goudfolie bedekte haarnaald, twee zilveren mantelspelden en een ketting van kralen van glaspasta, gevuld met goud. De sieraden stammen uit het begin van de 5e eeuw na Chr. (Illustraties: Rob Beentjes).

De Friezen en het Oer-IJ

West-Nederland bestond voor de Middeleeuwse ontginningen grotendeels uit hoogveen. Een dik pakket mossen, verzadigd met regenwater. Onbewoonbaar voor mensen. De mensen leefden alleen langs de kust, op hogere kwelders, zandige strandwallen en Oude Duinen. Ze leefden op de plaatsen die bij hoog water niet onderliepen, want dijken waren er nog niet en de duinenrij was niet gesloten. Het zeewater liep vrij het land in en uit. Het bewoonbare gebied was echter in diverse perioden uitermate dichtbevolkt. In Noord-Holland leefden, zo ongeveer vanaf een paar eeuwen voor de jaartelling, de Friezen. We kennen de naam 'Friezen' nu nog van de provincie Friesland, maar dat is maar een deel van het oorspronkelijke leefgebied van dit volk. We weten het een en ander over de Friezen, omdat de Romeinen heel wat met ze te stellen hebben gehad en over de confrontaties met hen ook schreven. Ze dreven handel met ze, ze recruteerden soldaten, maar ze hebben ook diverse keren verwoed oorlog gevoerd

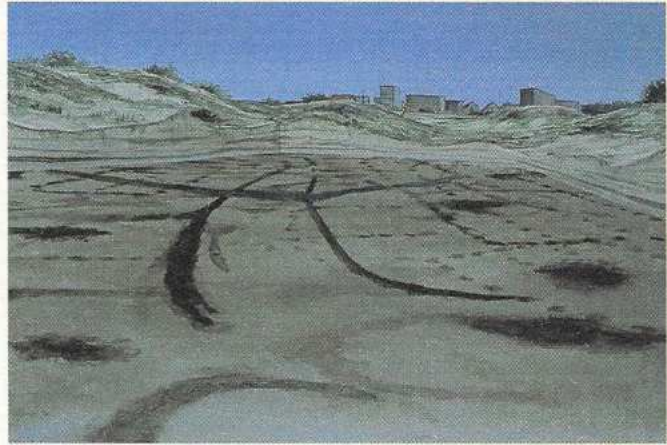
Aan de duinrand gevonden aardewerkscherven van geïmporteerde Karolingische bolpotten van rond 800 na Christus (Foto: Rob Beentjes).

met de 'barbaren' van de Noordzeekust. Het Romeinse leger hield het na verloop van tijd voor gezien in het onvoorspelbare gebied van de Friezen. Het land ten noorden van de Oude Rijn bleef 'vrij' en dus bleven de Friezen hun eigen huizen bouwen, hun eigen aardewerk maken en geloven in hun eigen goden. Op de plaats waar het verlengde van de Vecht (het Oer-IJ) in de Noordzee uitmondde bestond in de beschreven periode een uitgebreide Friese bewoning. In het gebied van Castricum, Limmen en Uitgeest bijvoorbeeld vind je op bijna alle hogere plaatsten in het landschap restanten van nederzettingen. Helaas zijn in de loop der eeuwen, en vooral de laatste decennia, veel van deze nederzettingen verloren gegaan. Door woningbouw, agrarische activiteiten, wegaanleg, enzovoort. Alleen daar waar het oude land van de Friezen sinds de Middeleeuwen bedekt is geraakt met een laag zand zijn de nederzettingen onbeschadigd bewaard gebleven. De materiële inventaris van de Friese cultuur aan de monding van het Oer-IJ ligt vermoedelijk grotendeels onaangeroerd onder het stuifzand van het Noord-Hollands Duinreservaat.

Belvedere en het Verdrag van Malta

Op een foto bij dit artikel ziet u een dragline in een duingebied. De machinist is mijn vader, Hans Beentjes. Hij helpt de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek met het afschaven van de diepere bodemlagen op het Hoogoventerrein. Voor zijn kraan ziet u een vlakke bodem met allerlei donkere verkleuringen. Het zijn de afdrukken van inmiddels vergane huiswanden, sloten, afvalkuilen, enzovoort. De foto is gemaakt in 1974. Het is een van de zeer weinige keren dat mijn vader zijn graafmachine voorzichtig en ten bate van de wetenschap liet werken. Talloze keren heeft hij, tijdens de jaren zestig en zeventig, ontwateringskanalen, infiltratieplassen, leidingstroken en bouwputten voor pompstations gegraven in de duinen. Herhaaldelijk trok de bak van de kraan dwars door oude cultuurlagen en andere oude landschapselementen. Met aardewerk, veenpakketten met daarin hele boomstammen of pakketten schelpen erin. Getuigen van de woeste, dynamische geschiedenis van de kust. Vrijwel nooit werd er iets in kaart gebracht, iets vastgelegd of wat ook. Tijd was (en is) geld. "Wat moet je met die ouwe troep?", was meestal het commentaar van de uitvoerder die de werkzaamheden leidde. Binnenkort is het wettelijk geregeld dat de verstoorder, de initiatiefnemer van graafwerk, ook bodemkundig onderzoek moet betalen, ingevolge het Verdrag van Malta.

Een impressie van een Friese nederzetting uit de 3e eeuw na Chr. Een woon-stalhuis en een opslagschuur (Illustratie: Rob Beentjes).

Ongeveer 1800 jaar later. Dezelfde plek waar ooit de Friese nederzetting stond. In de afgelopen 1000 jaar is er een pakket van enkele meters duinzand overheen gestoven. De grondverkleuringen van de nederzetting die hier stond is nog goed te zien (Illustratie: Rob Beentjes).

Koningen van de Noordzee

Het Nederlandse kustgebied, met de restanten van de Friese cultuur daarin, staat niet op zichzelf. Dat bleek bijvoorbeeld uit de tentoonstelling 'Koningen van de Noordzee' die deze winter te zien was in het Fries Museum. Qua cultuur (bijvoorbeeld de taal) hadden de diverse stammen rond de Noordzee zeker tot de Middeleeuwen zeer veel met elkaar uit te staan. Pas in de tijd van de grote handelsvloeden, zo ongeveer vanaf de vijftiende eeuw, richtte de Nederlandse maritieme wereld zich op de Atlantische wereld en uiteindelijk op continenten als Azië. De restanten van die Noordzee-volkeren uit de periode daarvoor kunnen we, met een op veel plaatsen evengrote rijkdom aan bodemschatten, vinden langs de kusten van bijvoorbeeld Duitsland, Denemarken en Engeland. Het Friese gebied strekte zich destijds uit van Zeeuwsch-Vlaanderen tot ver in Noord-Duitsland. De Koningen - of misschien zou de betiteling 'hertogen' beter passen - waren destijds waarschijnlijk bekende figuren in de gehele Noordzeeregio. De Friese koningen Aldgisl en Redbad zijn bekend uit de overlevering en een enkel tekstfragment en koning Finn is bekend uit het Oudengelse gedicht 'Beowulf'. Verder weten we weinig van hen.

Een schim van 'Arem'

Het treurige is dat over de Noordzee-culturen zo goed als geen geschreven teksten bestaan uit de periode tussen de Romeinse tijd (die rond 400 ophield na Chr.) en de komst van de eerste Christelijke missionarissen, halverwege de achttiende eeuw. De enige informatiebron die we over de 'Koningen van de Noordzee' en hun onder-

danen hebben is de archeologie. De bodem. Verder hebben de al genoemde Christelijke missionarissen, gesteund door het tot het Christendom bekeerde Frankische volk (bekend van de Merovingische en Karolingische koningen, waarvan Karel de Grote de bekendste was), de Noordzee-culturen drastisch veranderd. De Friezen en hun burenen, de Saksen, werden na een lange strijd militair verslagen en de heidenen mochten van de Franken niet meer in Wodan geloven, geen offerfeesten meer houden en geen eikenbomen meer vereren. De Christenen hebben er alles aan gedaan om heidense gebruiken uit te roeien. We vinden daar dan ook vrijwel niets van terug. Bij een enkele afgraving van een terp worden we nog wel eens wat wijzer. Verder werpen de teksten die de eerste Christenen over het Nederlandse kustgebied schreven wat licht op de heidense volkeren. Het is bovendien goed mogelijk dat het landschap dat in de achtste en negende eeuw overstoof met duinzand, nog onvermoede informatie over de heidense volkeren in zich draagt. Bijvoorbeeld over het buurtschap 'Arem', dat tussen Bakkum en Egmond, maar dan westelijk moet hebben gelegen en alleen uit vroegmiddeleeuwse teksten bekend is. Onlangs zijn bij graafwerkzaamheden in de duinen aardewerkscherven gevonden die wellicht te maken hebben met 'Arem', hetgeen 'woonplaats bij zandige heuvelrug' betekent. Dit betekent dat zich onder de bodem van het Noord-Hollands Duinreservaat zeer waarschijnlijk een mysterieuze, overstoven nederzetting bevindt. Is het niet extra fascinerend om niet alleen in een natuurlandschap, maar ook bovenop een cultuurmonument te lopen?

DRS. ING. R.A. BEENTJES IS BELEIDSMEDEWERKER VAN DE DIRECTIE NOORD-WEST VAN HET MINISTERIE VAN LNV EN AMATEUR-ARCHEOLOG.

Op de voorpagina: Een nederzetting op de kwelder in de late IJzertijd, zoals deze in het Oer-IJ-estuarium kan hebben bestaan. Later zouden daar Castricum en Limmen verrijzen. Het landschap van zilte weilanden en prielen (zoutwaterkrekens) was ideaal voor de veehouderij. Het moet hier toen al bijna boomloos geweest zijn, maar rijk aan vogels. Als inzet zien we de "Mona Lisa van het Oer-IJ-estuarium".